

Kulturelle konstruksjoner og meningen i og med friluftsliv

Innlegg på seminar "Forskning i friluft", FRIFO, Stjørdal 18-19 november 1998.

Av doktorgradsstipendiat Bjørn Tordsson

"I ethvert normalt menneske er det en dyp trang til å føle samhørighet med naturen, overbevise seg om, at hans sind eier røtter, som endnu ikke har tapt sit tak i jorden. Det er denne trang som driver os byfolk ut til havet, ind i skogene, op paa fjeldet."

(Rubenson etter Breivik og Løvmo 1978)

Slik skrev en av fjellklatringens store pionerer i Norge, C.W. Rubenson, år 1914. Han gir veltalende uttrykk for en oppfatning som friluftslivsfolk spontant deler. Visst er det naturlig for et normalt menneske å oppleve naturens storhet og seg selv som en ekte del av naturen!

Vi vil jo så gjerne å tro, at når vi lever friluftsliv, da snur vi ryggen til samfunnet, kulturen og alle etablerte måter å forstå verden på, og går i stedet for å møte virkeligheten slik den er i seg selv. Vi markerer skillet gjennom å ta på oss andre klær og bruke annet utstyr enn i hverdagen. Vi gjør det sågar i en annen type tid enn den vanlige; i noe vi kaller fritid, og som vi ønsker skal være det motsatte av arbeidstiden og hverdagsjaget.

Og når vi kommer over tregrensen, opp på snaufjellet, og lavlandet har sunket ned under oss, da kan vi slenge sekken i lyngen, plukke en håndfull solvarme kreklingbær og endelig føle oss som hele og ekte mennesker igjen. Føle hvordan det gode livet smaker uten å ha blitt forsukret! Finne oss selv i noe større enn oss selv.

Så hvorfor spørre om meningen med friluftsliv? Hvorfor – som jeg – bruke fire år på et forsknings-prosjekt om meningen med friluftsliv som noe kulturelt betinget, når vi allikevel opplever det som naturlig og uproblematisk!?

Meningen i friluftslivet blir til i en kulturell kontekst

Jo, fordi nettopp skillet mellom natur og kultur – liksom skillet mellom arbeidstid og fritid, og oppfatninger om hva som er det gode liv og hva personlig identitet egentlig dreier seg om – det er idealeksempler på kulturelle konstruksjoner (Ehn & Löfgren 1994).

Enkelt kan en si at kulturelle konstruksjoner er grunnleggende måter for å forstå og strukturere tilværelsen, som den enkelte til stor del deler med andre i sin tid og sitt samfunn. Disse meningsmønstrene tar vi for gitt, og nettopp derfor preger de vår måte å "spontant" oppleve, fortolke og handle.

Ut fra dette perspektivet får friluftsliv sin mening i en sosial og kulturell kontekst (Long Litt Woon 1993). Vi kan dermed ikke – som i mye av amerikansk miljøpsykologi (Grahn 1993) – leite etter noen omfattende forklaringer til friluftsliv i menneskets genetiske arv. Heller ikke kommer vi særlig langt med det som filosofene kaller for "naiv realisme": at det en opplever og erfarer gjennom for eksempel en fottur på fjellet helt og holdent kommer av at en rett og slett

går der: at turen i seg selv spontant og uvergelig skaper helt bestemte opplevelser. Natursyn, tidsoppfatning og annet "kulturgods" setter friluftsliv inn i en meningsskapende sammenheng.

Her har norske samfunns- og kulturvitenskapelige forskningsmiljøer lagt grunnen for spennende perspektiver til berikelse også for internasjonal forskning (Grimstad Klepp 1995; Goksøyr 1992; Gullestad 1990; Hegge 1985; Høystad 1994; Klepp 1993; Lyngø 1993; Nedrelid 1988, 1991, 1992, 1993; Rekviam 1993; Richardsson 1994; Witoszecz 1998 m. fl). Ikke minst etnologene har tydeliggjort den nære relasjonen mellom friluftsliv og konstruksjonen av nasjonal og kulturell identitet, med røtter i opplysningstidens og romantikkens idealer i forrige århundre. Derfor har norsk friluftsliv en rekke særtrekk i forhold til for eksempel engelsk eller amerikansk (Hastrup 1993; Reed & Rothenberg 1992; Wilson 1989; Waagbø 1993). Dette burde innen parentes også gi utgangspunkter for en forvaltningsrettet forskning, som lenge altfor ukritisk har hentet tankemodeller fra universitetsmiljøer i USA (Vorkinn m. fl. 1996).

Historisk perspektiv for å forstå friluftslivsfenomenet

Hensikten med mitt doktorgradprosjekt er å studere friluftslivets historie, med fokus på samspillet mellom samfunn i et makroperspektiv, sentrale kulturelle konstruksjoner, og opplevelsen av mening i friluftslivet. Hensikten er å søke teoretisk klarhet i hva friluftslivsfenomenet er, nærmere bestemt samspillet mellom samfunn, kultur og friluftsliv.

Dette kan legitimeres med at friluftsliv i dag er en viktig arbeidsform innen en rekke samfunnsområder: skole, attføring, behandling, lederutvikling... listen kan gjøres lang, og det er ingen ende på de goder en mener friluftsliv kan gi den enkelte og samfunnet (Tordsson 1997 b; Sandell & Sörlin 1994). Men det er vanskelig å vite noe om friluftslivets pedagogiske muligheter, hvis en kortslutter diskusjonen om hvordan friluftsliv generelt forholder seg til kultur og samfunn.

Det historiske perspektivet er ikke valgt ut fra et ønske å deskriptivt og narrativt tegne friluftslivets opprinnelse og utvikling, men for å studere sammenhengene kultur – samfunn – friluftsliv under forhold som skiller seg fra vår egen tid; som kjent er det lettere å få øye på det som er annerledes enn det som man er en del av. En annen grunn er hypotesen om at dette å oppleve mening i og med friluftsliv er en aktiv, refortolkende og refleksiv prosess, nært knyttet til å prøve gitte meningsmønstre, og/eller å skape nye ut fra den egne tidens spørsmål.

For selv om vi kan kjenne oss igjen i det Rubenson og andre skrev i begynnelsen av seklet, så tar vi feil hvis vi antar at mennesker i ulike tider har opplevd det samme, fordi de har drevet med samme slags "aktiviteter". Allerede et flyktig blikk på friluftslivstradisjonen i løpet av de siste hundre-hundrefemtio årene viser at motiveringene for friluftsliv stadig har skiftet (Tordsson 1993). Jeg har til hensikt å gjøre nedslag i ulike historiske perioder: århundreskiftet, når friluftsliv på alvor fremsto som et så å si eget konturskarpt kulturfenomen; 1930-tallet, når arbeiderklassen var etablert som viktig politisk aktør samtidig som moderniseringsprosjektet tok fart; 1960-1970-årene, når friluftsliv på alvor ble et samfunnstema og gjenreisningen hadde medført motreaksjoner av forskjellig slag; samt vår egen tid, når spørsmål om personlig og kulturell identitet på ny står i fokus, ideologiene har mistet mye av sin appell og fremtiden føles usikker.

Jeg ønsker å studere hvordan noen av de kulturelle konstruksjoner som er konstitutive for friluftslivet har endret seg i løpet av dette århundre: synet på forholdet mellom natur og kultur; oppfatninger om arbeid og fritid; temporaliseringen datid-nåtid-fremtid; idealer om det gode liv; samt oppfatninger om forholdet mellom kropp og sjel. (se også Grimstad Klepp 1995) Jeg skal antyde mitt perspektiv gjennom å skissere noen aspekter i en, men svært grunnleggende (Jespersen 1986), kulturell konstruksjon i friluftslivet: natursyn.

Natursyn som konstituerende for friluftslivet

Når friluftsliv ble etablert i Norge var romantikken den dominerende kulturbevegelsen i Europa (Hegge 1985; Sörlin 1991). En forestilte seg en direkte korrespondanse mellom den ville naturen og menneskets sjeleliv: i naturen aner mennesket sin plass i tilværelsen, sin litenhet og tilfeldighet, men også delaktighet i en stor sammenheng. Naturen skulle derfor erfares med følelseslivets instrumenter – ikke i første rekke gjennom naturvitenskapelig analyse. Naturopplevelse ga selvrealisering: mennesket ble til et sant menneske i samme grad som hun tok til seg av naturens uttrykk (Johannison 1984).

Fra opplysningstiden hadde begrepet natur også arvet et kulturkritisk aspekt. I begrepsparet natur-kultur var naturen det forbilledlige, det som en sann kultur skulle prøve å etterlikne. Ordene ”naturlig” og ”unaturlig” ble derfor språkets mest verdiladete ord. Natur sto for det opprinnelige, men også det genuine, ekte, sanne, moralsk gode. En mente at sivilisasjonen deformerer mennesket, men i den frie naturen kan hun gjenfinne seg selv (ibid).

Først med denne forståelsen av hva natur er, ble det meningsfullt å dra ut i naturen kun for opplevelsen sin skyld. ”Opplevelse” i romantisk forstand var ikke bare private affekter og sensasjoner, men den dype formen for erkjennelse, som ga en direkte og autentisk forståelse av tilværelsens innerste vesen.

Hva av dette lever fortsatt i friluftslivet i dag? Jeg tror det er ganske mye. Enn i dag kan vi oppleve naturen estetisk og følelsmessig, som landskap og stemning: en slags billedgåte og et symbol å tyde og ta til seg, og som kan gi følelsmessig for ikke å si åndelig fordyping (Faarlund 1992). Denne måte å oppleve natur og friluftsliv blir bekreftet i vår kulturkrets. Vi kan komme tilbake fra en tur med sterke inntrykk. Når vi skal fortelle for andre blir ordene fattige, og lite nytter det å stable superlativer på hverandre. Allikevel blir vi forstått, av dem som har muligheter til å forstå.

Spørsmålet er om disse holdningene har en mulighet til å overleve i en fremtid. Er polariteten mellom natur og kultur fortsatt meningsfull? Tradisjonelt blir natur oppfattet som ”villmark”: det reine, urørte, levende, ukrenkelige: sunnhetskilden selv. Men miljøkrisen har lært oss et helt annet natursyn. Naturen er truet, og bevisstheten om dette kan medføre at ødeleggelse blir selve fortolknings-mønsteret, også for helt normale prosesser i naturen. Da blir naturen ikke opplevd som en kraftkilde, men en påminnelse om menneskets ansvar og skyld, fremtidens usikkerhet og den enkeltes maktesløshet. Dette får selvsagt konsekvenser for hvordan vi opplever naturen i friluftsliv. De etablerte, tradisjonsgitte fortolkningsmønstrene i friluftsliv har mistet mye av sin relevans.

Er da nye holdninger til natur i emning? Blant mange tegn i tiden begrenser jeg meg til to. På den ene siden merker vi, særlig i mediene, en økt opptatthet av actionpregede spennings-

sensasjons- og prestasjonsrettete aktiviteter, hvor naturen mest synes å være kulisse, kanskje motstander eller statushevende trofé. Livet er kort, tilbudene uendelige og vi rekker bare korte, kjappe og sterke inntrykk – i motsetning til romantikkens forståelse tenderer ”opplevelse” i dag stå for sterke sensasjoner i en privat livsverden, hvor det reelle neppe kan skilles fra det virtuelle: også villmarken må lære seg å danse disco! Er dette et uttrykk for at de dype følelsene for natur ikke lengre er til stede? Er friluftsliv blitt enda en måte å forholde seg instrumentelt, prosjektrettet og egentlig likegyldig til naturen?

På den andre siden merker vi en økende interesse for forholdet til natur i tradisjonelle leveformer (Tordsson 1997 a). Vi lærer at natur ikke er villmark, men kulturlandskap, skapt av mennesker og avhengig av tradisjonell bruk og hevdvunnen forståelse, skal det bevares i fremtiden. Tradisjonelle leveformer opptar oss når vårt forhold til naturen fremstår som problematisk, for å si det forsiktig. Kulturvern er på ulike måter blitt en del av miljøvernet og levendegjøring av lokale kulturuttrykk som har gått ut av bruk er i dag en folkelig bevegelse. I ferietider møter vi overalt markeringer av kulturhistorien: bygdedager, kulturfestivaler, håndverk, kystkultur-stevner med mengder av nybygde tradisjonelle bruksbåter.

Hvordan forstå dette? Fortiden ble lenge oppfattet som preget av forhold som en skulle kjempe seg vekk fra. Lidelser og forsakelser ble legitimert med at kanskje de var nødvendige for at vi nå snart skal få det så mye bedre. Vi fikk velferd, men måtte straks innse at den står på en uholdbar grunn. Vi har falt fra i troen på at utviklingens iboende krefter kan generere frem et sosialistisk eller kapitalistisk lykkerike i en nær fremtid, og rådville tør vi neppe å holde oss med en helhetlig fremtidsvisjon. Uten klare mål for fremtiden snur vi oss bakover for å finne holdepunkter for vårt ønske om et liv uten nåtidens problemer (Hobsbawn & Ranger 1984). En vernet husmannsplass, som for noen årtier siden fikk vitne om forfedrenes slit og ufrihet, bringes nå til å fortelle om et liv med selvvalgt nøysomhet, enkle gleder og et liv i økologisk balanse. Fra historiens rekvisitt-lager henter vi illustrasjoner til vår tids idealer om "det gode liv" (Ibid).

Her er det også notabelt at pilegrims-tradisjonen har fått en merkelig renessanse i våre dager, ikke bare i Norge med Dovre og Nidaros, men over hele Europa (Luthen 1992; Mydland 1997). Vandringer i naturen blir gjort til en symbol for livsferden, og naturen blir fortolket som en geografisk gestaltning av menneskets indre univers. Opplever vi naturens resakralisering, etter århundrer av naturvitenskapelig reduksjonisme og etterkrigstidens forvandling av landskapet til et byråkratisk klassifikasjons- og forvaltningsobjekt?

Vi kan forstå det som skjer i friluftslivet som uttrykk for at vi i postmoderne livsformer har behov for å leike med del-identiteter sammensatt av elementer fra forskjellig tid og rom (Skogen 1995; Giddens 1996; Urry 1994). Men det kan også forstås som noe annet: at verdiene må søkes et annet sted enn her og nå, fordi vi har mistet tillit til så vel samtid som fremtid. Kulturhistorien får utgjøre bevis på at nåtidens livsvilkår ikke er de eneste tenkelige, og at det i vår egen tradisjon finnes leveformer, som ikke tar kvelertak på naturen.

Er friluftsliv kun et speil for samfunnet?

Eksemplet viser, mener jeg, at friluftsliv neppe kan forstås hverken ut fra at tradisjongitte konstanter fra forrige århundre løper som røde tråder i friluftslivstradisjonen, eller at friluftsliv på en strukturfunksjonalistisk måte speiler oppfatninger, interesser eller holdninger som hersker

i det kontemporære samfunnet. Friluftsliv er ikke bare en sfære hvor vi passivt reproducerer et gitt meningsinnhold. Når vi drar på tur og får opplevelser og erfaringer, da er det ikke bare tradisjonens vind som blåser gjennom våre piper. Å oppleve mening er tvert imot en skapende og refleksiv prosess, som skjer i den enkeltes indre og som dessuten til stor del er ubevisst og derfor neppe lar seg formulere eksplisitt for uten videre å kunne transformeres til forskningsdata (Berger & Luckmann 1979). Meningen i og gjennom friluftsliv og naturopplevelse er heller ikke noe statisk og uforanderlig i vårt liv, men utvikles i livsløpet i samspill med – ja faktisk ofte – hele vår eksistensielle selvforståelse (Næss 1998).

De ”kulturalistiske” perspektivene på friluftsliv har, med noen viktige unntak (Geelmuyden 1989; Grimstad Klepp 1995; Krogh 1995; Wiklund 1995) i altfor liten grad tatt dette inn over seg, og må derfor bli utviklet videre. Hvis ikke vil forskningen kunne kritiseres for å ha lagt altfor stor vekt ved uforanderlige og enhetlige trekk i friluftslivs-tradisjonen, og dermed overse dynamikk, mangfold og utvikling (Pedersen 1995). Videre vil en se bort fra at friluftslivet får sin mening i og gjennom en aktiv prosess hos den enkelte aktøren, og dessuten i et meget spesielt felt: i og gjennom opplevelser og erfaringer i nært samspill med natur (Olwig 1984): det er her som denne meningsskapingen skjer, ikke i abstraksjonenes tynne luft. Men hvordan dette skjer, og hvordan den personlige meningsdannelsen forholder seg til det samfunnsmessige nivået, det har vi neppe funnet noen god teori om hittil.

En grunn til dette er vel at forskningen om friluftsliv i første rekke er applikasjoner av en mengde generell og sprikende samfunns- og kulturvitenskapelig teori og metodikk på friluftslivsfenomenet. Perspektivene i den ”kulturalistiske” forskningen blir uklare og forvirrende hvis de – enkeltvis eller sammen – skal gi en forståelse av egenarten i friluftsliv, dets egen logikk og iboende mening. Hvis vi med ”friluftslivsforskning” mener forskning som tar utgangspunkt i å forsøke å forstå friluftslivets egenart, logikk og reproduksjon, da har vi svært lite av friluftslivsforskning. Vi finner nesten ikke begreper, hypoteser eller teorier, som er generert ut fra forsøk på å forstå norsk og nordisk friluftslivstradisjon. Derfor tenderer idehistoriske, sosialhistoriske eller kulturhistoriske perspektiver på friluftsliv å forbli idehistorie, sosialhistorie og kulturhistorie, men gjør ikke friluftsliv mer forståelig. I stedet legger perspektivene implisitt opp til en art kulturdeterminisme, hvor menneskene like inn i sitt innerste indre blir forstått som passive objekter for i samfunnet eller kulturtradisjonen rådende verdier, idealer og konstruksjoner.

Ut over at et slikt perspektiv avhumaniserer mennesket, er perspektivet empirisk usant, hvis vi åpent studerer forholdet mellom friluftsliv og samfunn. Friluftsliv har vist seg også å kunne artikulere og levendegjøre motbilder og motideal i forhold til samfunnet ellers (Tordsson 1993). Forholdet mellom friluftsliv og samfunn er derfor vanskelig å fange med enkle sosiologiske begreper. På samme gang er friluftsliv et viktig innslag i etablert norsk væremåte og en motkultur; et resultat av moderniteten og en reaksjon mot den; et område hvor kulturskapt normer og verdier hersker, og et område hvor disse stadig er under omprøving og refleksjon gjennom at de blir stilt i kontrast med et liv som er annerledes enn hverdagslivet. Hvordan kan dette være mulig?

Som jeg ser det må en innenfra-forståelse ta utgangspunkt i at friluftsliv har en fenomenologisk kjerne (Berger & Luckmann 1979; Bengtsson 1993), som ikke meningsfullt helt kan reduseres som en refleksjon av noe kulturelt gitt. Allerede den måte som vi lever i naturen på i friluftsliv, gir grunnleggende føringer og rommer iboende (men selvsagt uartikulerte) budskap.

Friluftslivet kjennetegnes av at vi innretter oss slik at vi skaper en kontrast til hverdagen, og som derfor gir grunnlag for å erfare livet på måter som skiller seg fra hverdagens.

For å komme videre gjelder det å se på hvordan disse "fenomenologiske føringene" og "iboende opplevelsespotensialene" blir tatt vare på og strukturert til meningsfulle mønster i et samspill mellom en rekke entiteter og på ulike nivå:

Hvordan skaper vi i og gjennom turen friluftsliv? Hvordan ser vi, eller ser vi ikke, de føringer som ligger i gitte situasjoner? Hvordan fortolker og kategoriserer vi disse? Hvordan blir enkeltmomenter, enkeltopplevelser, innordnet i et meningsfullt hele? På hvilken måte skjer kommunikasjon i turgruppen gjennom ord, symbolsk kommunikasjon og handling, i interaksjon så vel mellom gruppens deltakere som med naturen? Hvordan skaper vi et kulturelt landskap på basis av vår måte å forholde oss til det fysiske landskapet? Hvordan verifiserer turgruppen den enkeltes måte å oppleve og forstå? Hvordan setter vi opplevelsene i turen i forhold til de tradisjonelle meningsmønstrene, og inn i en ny sosial og kulturell kontekst?

Når jeg snakker om meningsmønstre i friluftslivet, som blir skapt, kommunisert, gjenskapt og omskapt, så er jeg ikke bare ute etter å finne analytiske perspektiver på friluftslivet. Min hypotese er at dette med å utprøve meningsmønstre er et fortolkningsarbeid som hver friluftslivsutøver selv utfører, oftest ubevisst, når vi søker å sette enkeltopplevelser inn i en meningsfullt helhet. Hvis forskningen skal kunne forstå friluftsliv på fenomenets egne vilkår, da må en prøve å kartlegge disse meningsskapende prosesser.

Referanser:

Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1979): Kunnskapssociologi. Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet. Wahlström & Widstrand. Stockholm. (Originalens tittel: The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge)

Bengtsson, Jab (1993): Sammanflätningar. Husserls och Merleau-Pontys fenomenologi. Vår tids tänkare. Bokförlaget Daidalos. Göteborg.

Breivik, Gunnar & Løvmo, Haakon (red) (1978): Friluftsliv fra Fridtjof Nansen til våre dager. Universitetsforlaget, Oslo.

Ehn, Billy & Löfgren, Orvar (1994): Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv. Gleerups. Malmö.

Faarlund, Nils (1992): Støy og stillhet i friluftsliv. Rapport nr 92:39 fra Statens forurensningstilsyn. Oslo

Geelmuyden, Anne Katrine (1989): Landskapsopplevelse og landskap: Ideologi eller ideologikritikk? Et essay om de teoretiske vilkårene for vurdering av landskap i arealplanleggingen. Doctor scientiarum thesis 1989:13. Norges Landbrukshøgskole, Ås.

Giddens, Anthony (1996): Modernity and Self Identity. Self and Society in the Late Modern World. Cambridge.

Goksøyr, Matti (1992): Nasjonal identitetsbygging rundt 1900 gjennom idrett og friluftsliv. I Nytt Norsk Tidsskrift.

Grahn, Patrik (1993): Vårt behov av parker. Amerikansk forskning om landskap och landskapsupplevelse. Rapport från en forskningsresa. LHS, Alnarp, Lund

Grimstad Klepp, Ingun (1995): På stier mellom natur og kultur. Turgåeres opplevelser av kulturlandskapet og deres synspunkter på vern. Dr.art-avh. Institutt for kulturstudier, etnologi, UiO. Oslo.

Gullestad, Marianne (1990): Naturen i norsk kultur. Noen foreløpige refleksjoner. I Frønes, I & Sørensen T D (red): Kulturanalyse. Oslo.

Hastrup, Kirsten (red) (1993): Den nordiske verden, bind I-II. København.

Hegge, Hjalmar 1985: Det moderne friluftsliv i historisk og filosofisk perspektiv. I Libra.

Hobsbawn, Eric. & Ranger, T. (red) (1984): The Invention of a Tradition. Cambridge.

Høystad, Ole Martin (1994): Kor fritt og naturlig er friluftslivet? Menneskets natur og naturforhold. Eit filosofisk perspektiv. I Friluftsliv - effekter og goder. Rapport fra en forskningskonferanse. DN-notat 1994/7. Direktoratet for Naturforvaltning. Trondheim.

Jacobsen, Jesper (1986): Friluftsliv og naturopplevelser. Naturopplevelser som kontituerende for forståelsen av friluftslivet. I Centring, nr 2. Sørrø, Danmark.

Johannisson, Karin (1984): Det sköna i det vilda. En aspekt av naturen som mänsklig resurs. I Frängsmyr, Tore (red): Paradiset och vildmarken. Stockholm.

Krogh, Erling (1995): Landskapets fenomenologi. Doctor scientiarum thesis 1995:15. Norges Landbrukshøgskole, Ås.

Klepp, Asbjørn & Thoresen, Liv Emma (red) (1993): Den mangfoldige fritiden. Ad Notam Gyldendal. Oslo.

Long Litt Woon (1993): Hvordan jeg lærte å gå på tur. I Grimstad, Ingun m. fl.: Idrett og fritid i kulturbildet. Foredrag på humanioradagene. Avdeling for etnologi, Oslo.

Luthen, Eivind (1992): I pilegrimenes fotspor. J.W.Cappelens forlag AS. Oslo.

Lyngø: Inger Johanne (1993): "Dit indre öie må oplades, för det kan se" Trekk fra fjellturismens historie – mentalitet og ideologi. I Dugnad 4/1993. Novum forlag. Oslo.

Nedrelid, Tove (1988): Naturbruk som nøkkelsymbol. I Dugnad, nr 1 1988. Novum forlag. Oslo.

Nedrelid, Tove (1991): Use of Nature as a Norwegian Characteristics. I Etnologica Scandinavia, vol 21.

- Nedrelid, Tove (1992): Friluftslivet og vår nasjonale selvforståelse. I *Nytt Norsk Tidsskrift*, nr 2.
- Nedrelid, Tove (1993): *Ut på tur på nordmenns vis*. Oslo 1993.
- Næss, Arne (1998): *Livsfilosofi. Et personlig bidrag om følelser og fornuft*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Mydland, Leidulf (red) (1997): *Pilegrimsleden fra Oslo til Nidaros. Første etappe fra Oslo til Bærum*. Byantikvaren i Oslo.
- Olwig, Kenneth R. (1984): *At vandre ut i naturen og in i sea selv. Friluftsliv og identitet i Aquenhogna*. I *Jordens Folk* nr 4. København.
- Pedersen, Kirsti (1995): *På sporet av en mangfold av friluftslivsstiler*. I *Dansk Idrætshistorisk årbog 1995*. Odense.
- Reed, Peter & Rothenberg, David (red) (1992): *Wisdom of the Open Air - the Norwegian roots of Deep Ecology*. Minneapolis/London.
- Rekviam, O. (1993): *Knud Knudsen - "Ljoskrivar" i Jotunheimen*. I *NORVEG*, nr 1. Oslo.
- Richardsson, Heidi (1994): *Kraftanstrengelse og ensomhet. En analyse av det norske friluftslivets kulturelle konstruksjoner*. Hovedfagsavhandling, Institutt for kunsthistorie og kulturvitenskap, UiB, Bergen.
- Sandell, Klas. & Sörlin, Sverker (1994): *Naturen som fostrare. Friluftsliv och ideologi i svenskt 1900-tal*. I *Historisk tidsskrift*, nr 1. Stockholm.
- Skogen, Kjetil (1995): *Ungdom og natur. Postmoderne identitetskonstruksjon eller reproduksjon av klassekultur*. I *Tidsskrift for samfunnsforskning* nr 1 1995.
- Sörlin, Sverker (1991): *Naturkontraktet: Om naturumgängets historia*. Stockholm.
- Tordsson, Bjørn (1993): *Perspektiv på friluftslivets pedagogikk*. Hovedfagsavhandling. NIH, Oslo.
- Tordsson, Bjørn (1994): *Vil friluftslivets blomster gro der hvor forvalternes og pedagogenes støvler trækker?* I *Friluftsliv - effekter og goder*. Referat fra en forskningskonferanse. DN-notat 1994-7. Direktoratet for Naturforvaltning. Trondheim.
- Tordsson, Bjørn (1995): *Friluftslivets mytologiska rötter*. I Sandell, K.(red): *Alle mans rätt till natur*. Seminarierapport. Institut för kulturgeografi, Högskolan i Örebro. Örebro.
- Tordsson, Bjørn (1997 a): *Landskap, kulturminner og den vanskelige identiteten - på søk etter en teori om turistens opplevelse av kulturlandskapet*. Forskningsrapport nr 69, Telemarksforskning, Bø.

Tordsson, Bjørn (1997 b) Friluftslivets institusjonalisering, kommersialisering og pedagogisering. Hovedfagsforelesning, upublisert. Høgskolen i Telemark/Bø.

Urry, John (1994): *The Tourist Gaze. Leisure and Travel in Contemporary Societies*. Sage Publications, London.

Vaagbø, Ola (1992) Undersøkelse av nordmenns friluftsliv, deres naturverdier, holdninger og atferd. Rapport utarbeidet for Friluftslivets fellesorganisasjon. MMI/FRIFO, Oslo

Wiklund, Tage (1995): *Det tillgjorda landskapet. En undersökning om förutsättningarna för urban kultur i Norden*. Dr.avh. Göteborg.

Wilson, Jeremy (1989): *The History and Traditions of "Friluftsliv"*. 2nd ed. Norges Høgfjellskole, Hemsedal.

Witoszek, Nina (1991): *Der natur møter kultur. Tilfellet Norge*. I *Samtiden* nr 4.

Witoszek, Nina (1998) *Norske naturmytologier. Fra Edda til økofilosofi*. Pax Forlag A/S, Oslo.

Vorkinn, M., Kaltenborn, B., Klevien, J. Riese, H., Vistad O.I. Vittersjø. J. Aas, Ý. (1996): *Hvem, hva, hvor, hvorfor og hvordan? - Forslag til standardisering av de landsomfattende undersøkelsene om friluftsliv*. ØF-rapport nr 18/1996. Østlandsforskning, Lillehammer.